

۱

بررسی علم پزشکی در اندلس

در سده های چهارم و پنجم و ششم هجری قمری

زهرا گرامی

عنوان و پدید آورنده: بررسی علم پزشکی در اندلس - در سده‌های چهارم و پنجم و ششم هجری قمری

مشخصات نشر: تهران: زعیم، ۱۳۹۵

مشخصات ظاهری: ۱۹۴ ص، وزیری

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: اندلس (اسپانیا) - تاریخ

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۲۴۰ - ۱۸۳ - ۰۰

رد بندي کنگره: R ۵۵۷ / الف ۸ گ ۴ ۱۳۹۵

رد بندي ديوي: ۶۱۰/۹

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۲۰۷۷۸

عنوان کتاب: بررسی علم پزشکی در اندلس - در سده‌های چهارم و پنجم و ششم هجری قمری

مؤلف: زهرا گرامی

صفحه آرای: اکرم پهلوان

ناشر: انتشارات زعیم - ۹۱۰۳۸۲۴۴۹

ناظر چاپ: صالح خوارزمی

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۵

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۲۴۰ - ۱۸۳ - ۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

مرکز پخش:

تهران - میدان انقلاب - کوچه شهید جنتی - بن بست فرسار - پلاک ۲ - طبقه ۳

انتشارات زعیم ۸۰ و ۶۰۶۹۲۰۰

انتشارات زعیم

فهرست مطالب

۱۳	چکیده
۱۴	مقدمه
۱۹	فصل اول: مروری بر جغرافیای تاریخی اندلس
۲۰	اندلس
۲۱	جغرافیای زیرهه اندلس و مرزهای آن
۲۳	تقسیمات دیات اندلس
۲۵	فتح اندلس
۲۶	چگونگی فتح اندلس و تشکیل حکومت والیان بنی امیه (۹۳-۱۳۸ ه. ق.)
۲۹	امویان اندلس (۱۳۸-۴۱۲ ق / ۷۵۵-۱۰۳۱ م)
۳۰	عبدالرحمن بن معاویه (۱۳۸-۱۷۲ ق)
۳۱	هشام بن عبدالرحمن (۱۷۲-۱۸۰ ق)
۳۲	حکم بن هشام (۱۸۰-۲۰۷ ق) (حکم اول)
۳۳	عبدالرحمن ثانی (۲۰۶-۲۳۸ ه)
۳۵	محمد بن عبدالرحمن اول (۲۷۳-۲۳۸ ق)
۳۶	امیر منذر بن محمد (۲۷۵-۲۷۳ ه)
۳۷	امیر عبدالله بن محمد بن عبدالرحمن (۳۰۰-۲۷۵ ه)
۳۹	فصل دوم: اوضاع سیاسی و بسترهای فرهنگی اندلس
۴۰	شکوفایی تمدنی دولت اموی اندلس در سده چهارم
۴۰	عبدالرحمن الناصر (۳۵۰-۳۰۰ ه)
۴۱	عبدالرحمن و مسیحیان شمال (جنگ خندق)
۴۲	عبدالرحمن سوم و فاطمیان
۴۳	مدینه الزهراء
۴۴	رابطه فرهنگی با یونان
۴۵	الحکم المستنصر (۳۶۶-۳۵۰ ق)

- درخشش فرهنگ و تمدن اسلامی در عصر حکم ۴۵
- ولایت هشام المؤید بالله (۳۹۹-۳۶۶ق) و قدرت گرفتن منصور ابن ابی عامر ۴۹
- اقدامات اجتماعی و فرهنگی ابن ابی عامر ۵۰
- وزارت عبدالملک مظفر بالله ۵۲
- عاقبت بنی عامر ۵۳
- ولایت محمد بن هشام بن عبدالجبار مهدی (۳۹۹-۴۰۰ق) ۵۵
- ولایت سلیمان بن حکم بن سلیمان بن عبدالرحمن مستعین بالله (ربیع الاول ۴۰۰- شوال ۴۰۰ق) ۵۵
- حکومت ستم در نوبت دوم (۴۰۳-۴۰۷ق) ۵۶
- ملوک الطوائف در اندلس ۵۷
- ملوک الطوائف و قذوآها در دوره اول (از سقوط بنی امیه در اندلس تا ظهور مرابطین) ۵۷
- ملوک الطوائف و قلمرو آن در دوره دوم (از سقوط مرابطین تا استیلای موحدین) ۵۸
- ملوک الطوائف و قلمرو آن ها در دوره سوم (از سقوط موحدین و استیلای مسیحیان) ۵۹
- مروری بر برخی از ملوک الطوائف مه در دوره اول ۵۹
- بنی جهور در قرطبه ۵۹
- بنی عباد در اشبیلیه ۶۰
- آغاز کار مرابطین ۶۱
- یوسف بن تاشفین و خدمات فرهنگی او ۶۲
- آغاز آشتنگی دولت مرابطین و شروع دولت موحدین ۶۴
- قیام ابن تومرت و ادعای مهدویت ۶۴
- اقدامات فرهنگی عبدالمومن موحدی ۶۶
- غلبه موحدین بر اندلس ۶۶
- توجه عبدالمومن موحدی به رجال فرهنگی اندلس ۶۷
- شخصیت و رویکرد فرهنگی یوسف فرزند و جانشین عبدالمومن موحدی در اندلس ۶۸
- تعصب یعقوب بن یوسف نسبت به علوم شریعت و دشمنی با دیگر علوم ۷۰
- فصل سوم: بررسی وضعیت علم پزشکی و نهادهای پزشکی در اندلس** ۷۵
- جایگاه علم پزشکی در اسلام ۷۶
- علوم در اندلس ۸۳

۸۷	علم در دوران ملوک الطوائف
۸۸	صناعت پزشکی در ادوار مختلف در اندلس
۹۳	پزشکی در دوران ملوک الطوائف
۹۵	پزشکی در دوران مرابطان
۹۶	پزشکی در دوران موحدان
۹۷	نهادهای پزشکی در اندلس (مطب پزشکان و بیمارستان در اندلس)
۱۰۱	چگونگی تأثیر اندلس از پزشکی شرق
۱۰۴	تأثیر طب اندلس بر اروپا و انتقال علوم پزشکی به خارج از اندلس
۱۱۱	فصل چهارم: معرفی رسان اندلس
۱۱۲	پزشکان اولیه اندلس تا پایان قرن سوم هجری
۱۱۴	جواد الطیب النصرانی
۱۱۴	الحرانی
۱۱۵	خالد بن یزید بن رومان النصرانی
۱۱۶	پزشکان قرن چهارم هجری تا پایان دولت امویان
۱۱۷	ابن ملوکه النصرانی
۱۱۷	سعید بن یحیی الخشاب
۱۱۷	عبدالله بن باز
۱۱۷	اسحاق پزشک
۱۱۸	عمران بن ابی عمر
۱۱۸	سعید بن محمد بن عبدالله بن سعید بن دعامة القیسی
۱۱۸	محمد بن فتح طملون
۱۱۹	یحیی بن اسحاق
۱۱۹	سلیمان ابوبکر بن باج
۱۲۰	ابن ام البنین (معروف بهاعرف)
۱۲۰	سعید بن عبدربه بن اخی احمد بن عبدربه
۱۲۱	یحیی بن یحیی (م ۳۱۵ ق) (معروف به ابن سمینه)
۱۲۲	عمر بن حفص بن برقوق

- اصبغ بن یحیی الطیب ۱۲۲
- محمد بن تملیخ (تملیخ)، (م ۳۶۱ ق) ۱۲۳
- ابو الولید محمد بن الحسین معروف به «ابن الکتانی» ۱۲۴
- احمد بن حکم بن حفصون ۱۲۴
- ابوبکر احمد بن جابر ۱۲۵
- ابو عبدالملک ثقفی ۱۲۵
- ابوموسی ارزن الاشبونی ۱۲۶
- احمد بن ریس و برادرش عمر پسران یونس بن احمد الحرانی ۱۲۶
- محمد بن بدوان مجلی الندی ۱۲۸
- ابو عبدالله محمد بن عبدالله حامد البجانی (معروف به ابن التباش) ۱۲۹
- عرب بن سعد قرطبی (م ۳۰۰ ق) (مشهور به الکاتب) ۱۳۰
- ابو داود سلیمان بن حسان (مشهور به جلجل) ۱۳۰
- ابوبکر حامد بن سمجون ۱۳۳
- ابوالقاسم خلف بن عباس الزهراوی (م ۵۰۰ ق) ۱۳۳
- الغافقی ابوجعفر احمد بن محمد بن احمد بن السید الغافی ۱۳۹
- حسدای بن اسحاق ۱۳۹
- عبدالرحمن بن اسحاق بن هشم ۱۳۹
- زنان و ناینبایان که به حرفه پزشکی می‌پرداختند ۱۴۰
- پزشکان قرن پنجم هجری (عصر ملوک الطوائف) ۱۴۱
- ابوالقاسم اصبغ بن محمد بن السمح (م ۴۲۶ ق) ۱۴۱
- ابو الحکم عمرو بن عبدالرحمن الکرمانی ۱۴۱
- ابن خلدون، ابومسلم عمر بن احمد بن خلدون حضرمی ۱۴۲
- ابوجعفر احمد بن عبدالله ۱۴۲
- ابو عثمان سعید بن محمد ابن بغوش ۱۴۲
- ابوبکر یحیی بن احمد ۱۴۳
- ابوالفضل حسدای بن یوسف بن حسدای (م ۴۵۸ ق) ۱۴۳

- ۱۴۴ ابو محمد عبدالله بن محمد الارذی
- ۱۴۴ ابو مطرف عبدالرحمن بن محمد بن عبد الكبير بن یحیی بن وافد اللخمی
- ۱۴۵ ابو عیید عبدالرحمن بن عبد العزيز البکری (م ۴۸۷ ق)
- ۱۴۶ ابو عبدالله محمد بن ابراهیم اندلسی طلیطلی
- ۱۴۶ الرمیلی
- ۱۴۶ ابو الحسن عبدالرحمن بن خلف بن عساكر الدارمی
- ۱۴۷ ابو الفضل - مدای بن یوسف بن حسدای
- ۱۴۷ پزشکان دارو ساسان مشهور در قرن ششم هجری (دوره مرابطان)
- ۱۴۸ ابو جعفر یوسف بن حماد - مدای (م ۵۲۲ ق)
- ۱۴۸ ابو الصلت امیر بن عبدالریز بن ابی صلت (م ۵۲۹ ق)
- ۱۴۹ ابن بکلارش
- ۱۴۹ عییدالله بن المظفر الباهلی الاندلسی (م ۸۴۴ ق)
- ۱۵۰ محمد بن عبدالله ابن ادیسی مشهور به شهاب ادیسی
- ۱۵۱ ابوبکر محمد بن یحیی بن الصانع (م ۵۳۲ ق) (مشهور به ابن باجه)
- ۱۵۲ خاندان بنی زهر
- ۱۶۲ ابو الحکم عییدالله علی بن غلنده الاموی (م ۵۸۱ ق)
- ۱۶۳ ابوبکر محمد بن عبدالله بن طفیل القیسی مشهور به «ابن طویل» (م ۵۸۱ ق)
- ۱۶۵ ابو الحسن بن اسدون، مشهور به ابن مصدوم (م ۵۸۸ ق)
- ۱۶۵ ابو جعفر احمد بن حسان
- ۱۶۵ عبد المنعم بن عمر بن عبدالله بن احمد بن جعفر بن مالک بن حسان
- ۱۶۶ ابو جعفر بن هارون الترجالی
- ۱۶۶ ابو جعفر بن الغزال
- ۱۶۷ ابوبکر بن القاضی ابی الحسن الزهری القرشی
- ۱۶۷ ابو جعفر احمد بن سابق
- ۱۶۷ ابن الولید محمد بن احمد بن محمد بن رشد (م ۵۹۵ ق)
- ۱۷۱ ابو جعفر احمد بن محمد بن احمد بن السید الغافقی

- ۱۷۲ ابو عبدالله محمد بن خلف بن موسی الانصاری الاوسی (م ۵۳۸ ق)
- ۱۷۲ ابومروان موسی بن میمون بن یوسف بن اسحق ابو عمران القرطبی
- ۱۷۴ ابوالعباس احمد بن محمد بن مفرج النباتی مشهور به «ابن رومیه»
- ۱۷۵ ضیاء الدین ابومحمد عبدالله بن احمد المالقی مشهور به «ابن بیطار» (۵۹۳-۶۴۵ ق)
- ۱۷۹..... نتیجه گیری
- ۱۸۷..... منابع و مآخذ

چکیده

کتاب حاضر به بررسی وضعیت و جایگاه دانش پزشکی در اندلس اسلامی از سده‌ی چهارم تا پایان سده‌ی ششم هجری پرداخته است.

چون دوران شکوفایی سیاسی و فرهنگی و عملی اندلس اسلامی از سده چهارم آغاز می‌شود طبعاً علم پزشکی هم از این دوره به بعد است که از حالت اولیه و ابتدایی خود خارج شد و به شکل منسجم علمی همراه با مظاهر مهم و نمایندگان برجسته تداوم می‌یابد. از این رواست که دانش پزشکی در عصر شکوه «امویان اندلس» در سده‌ی چهارم هجری و سپس در دوره ملوک الطوائف و حکومت‌های مرابطین و موحدین به تدریج شکل علمی یافته و در شاخه‌های مختلف پزشکی استمرار یافت. در این کتاب، افزون بر فصول مقدماتی، دو فصل مجزا و مفصل، به میزان اثرگذاری علم پزشکی در اندلس نسبت به علوم دیگر و نیز شرح و ترجمه احوال بیش از هفتاد پزشک مسلمان اندلسی این دوره، اختصاص یافته است. اعم از پزشکان نامی یا غیر مشهوری که سوابق و زندگی نامه آنان، از منابع قدیم اندلس استخراج شده‌اند. درعین حال کتاب می‌تواند به بررسی مقایسه‌ای از وضعیت پزشکی سه سده مهم چهارم و پنجم و ششم هجری به دست دهد.

مقدمه

در میان شاخه‌های گوناگون علوم که اسلام به آن سفارش نموده، دانش پزشکی از اهمیت زیادی برخوردار است؛ که از همان ابتدا مورد توجه مسلمانان قرار گرفت زیرا شرط ادامه حیات و پرداختن به مسائل دیگر و علوم دیگر صحت و تندرستی است؛ بنابراین دانشمندان مسلمان به تحقیق و بررسی درباره دانش پزشکی پرداخته و آثار زیادی را در این زمینه به رشته‌ی تحریر درآوردند. در سده‌های اول و دوم هجری، علم پزشکی از علم و دانش نمی‌شناخت و طبق احادیث معبر نبوی که فرمودند: «أُطْلِبُ الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ» یا «أُطْلِبُ الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ»، سبب گردید که مسلمانان علاوه بر تجارب خود، از طب سایر سرزمین‌ها همچون ایران، هند، یونان، چین و مصر بهره‌برند. در اندلس که در سال ۹۲ قمری توسط مسلمانان فتح شد، نیز به این امر توجه شد. و مسلمانان در آن‌جا نیز تلاش گسترده‌ای را در فهم تمام علوم انجام دادند و در کنار سایر علوم، علم پزشکی از رشد بسیار خوبی برخوردار گشت و در طول هشتصد سال حضور مسلمانان در این سرزمین، آثار باارزشی به فرهنگ و تمدن اسلامی و بشری ارزانی گردید. مسلمانان با توجه به نیاز و بر اساس آموزه‌های قرآن و سفارش پیامبر (ص) به دانش پزشکی روی آوردند. باید توجه داشت دانش پزشکی در میان مسلمانان به صورت علمی از سرزمین‌های دیگر همچون ایران و هند و یونان تأثیر پذیرفت. مسلمانان طب یونانی را در آخرین مرحله تکامل و تحول آن دریافت کرده بودند و از نوشته‌های پزشکی سایر سرزمین‌ها نیز به عنوان مرجع و سرمشق بهره می‌جستند. از منابع مهم دانش پزشکی میان مسلمانان، آثار پزشکان ایرانی بود زیرا در

ایران علم پزشکی و داروشناسی قبل از اسلام رونق داشت و پزشکان از طبقات ممتاز جامعه به شمار می آمدند. یکی از مراکز مهم این علم جندی شاپور بود که پزشکان ایرانی، هندی، یونانی به بررسی دانش پزشکی با استفاده از آثار گذشته پرداختند. همزمان با ظهور اسلام، پزشکانی چون حارث بن کلدی (از دانش آموختگان جندی شاپور) برای مداوای بیماران به حجاز رفت و به مداوای بیماران پرداخت. طب هندی نیز در جهان مشهور بود. مهم ترین منبع پزشکی مسلمانان آثار دانشمندان یونان است و مترجمانی کتاب های جالینوس، بقراط، دیوسقوریدوس و... را از یونانی به عربی ترجمه کردند؛ که حنین بن اسحاق و اصطفان ابن باسیل از آن جمله اند. بعد از این آثار ترجمه شده، مورد استفاده بزرگانی چون علی بن عباس مجوسی اهوازی و محمد بن زکریای رازی و ابن سینا و ابوریحان بیرونی قرار گرفت. توجه دانشمندان مسلمان به پزشکی، سبب گسترش این دانش در سراسر جهان اسلام از جمله اندلس شد.

«ابوالقاسم زهراوی» با نوشتن دائرةالمعارف پزشکی خود به نام التصریف، تقریباً در تمامی رشته های پزشکی به خصوص جراحی صاحب نظر و نوآوری بود. او ابزار جراحی را در کتاب خود ترسیم نمود و در زمینه بسیاری از بیماری ها که «مور مفصل خواهد آمد» بررسی و ابداعات و اقدامات قابل توجهی انجام داد. «خاندان زهر» که بیش از دو قرن از پزشکان نامی اندلس بودند، دارای ابتکارات و نوآوری هایی در پزشکی بودند. ابن طفیل، ابن رشد، ابن بیطار، ابن سمجون (سمحون)، الغافقی، ابن میمون و... از جمله ده ها پزشک اندلس بودند که در پزشکی عمومی و تخصصی و داروشناسی، گام های مؤثری برداشتند. حضور مسلمانان در اندلس در حدود هشت قرن دستاوردهای علمی و پزشکی فراوانی داشت و ده ها کتاب، مقاله درباره پزشکی در اندلس نوشته شد.

شناخت نوآوری‌های پزشکان اندلس در رشته‌های مختلف داروشناسی، جراحی، چشم‌پزشکی، دندان‌پزشکی و... همچنین علاقه اینجانب به شناخت پزشکان مسلمان که در غرب تأثیر زیادی را بر جا گذاشتند و نیز علاقه به علم پزشکی از سال‌ها قبل، از دلایلی بود که موضوع رساله خود را درباره دانش پزشکی مسلمانان در اندلس انتخاب کردم.

درباره‌ی علوم پزشکی در اندلس، آثار زیادی که عمدتاً به زبان عربی بود را بررسی و با حضور در کتابخانه‌های معتبر و مطالعه آثار، شروع به جمع‌آوری مطالب نمودم. در برخی از آثار بسیار مختصر و خیلی به صورت مفصل درباره یک موضوع بحث کرده‌اند. علیرغم مشکلات موجود در تهیه منابع و در دسترس نبودن برخی از این منابع، به یاری خداوند این تحقیق را به پایان رساندم.

مهم‌ترین مسئله‌ی کتاب حاضر، عدم شریح و تبیین علم پزشکی در سه سده بسیار مهم از ادوار تاریخ و تمدن اندلس مسلمان یعنی سده‌های چهارم و پنجم و ششم در تحقیقات گذشته می‌باشد بنابراین در این کتاب سعی شد که با رجوع نگاهی گذرا به وضعیت دانش پزشکی در اندلس از زمان فتح تا خروج مسلمانان، بیش از پیش، جبهه‌ی همت به بررسی دقیق علم پزشکی و تمامی رشته‌های این دانش در سده‌های چهارم و پنجم و ششم هجری معطوف گردد و حتی در برخی موارد علل داخلی و خارجی رشد و تکامل پزشکی در اندلس مورد بررسی قرار گرفته و ابتکارات و نوآوری‌های پزشکان مسلمان اندلس بیان شده است.

مطالب اصلی کتاب در چهار فصل و در هر فصل با توجه به موضوعات به چند تیترو فرعی تنظیم شده است.

فصل اول مروری بر جغرافیای تاریخی اندلس از فتح تا ابتدای سده چهارم هجری قمری می‌باشد که در آن جغرافیای جزیره اندلس، تقسیم‌بندی ولایات آن، چگونگی فتح

آن توسط مسلمانان و بررسی دوره والیان و بعد از آن امویان و حکومت‌های تشکیل شده تا سال ۳۰۰ قمری مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در فصل دوم به بررسی حکومت‌ها و اوضاع سیاسی و بسترهای فرهنگی اندلس آغاز سده چهارم تا پایان سده ششم هجری پرداخته شده است زیرا اساساً دیدگاه‌های حکام، تأثیر مستقیم در فراز و نشیب علوم دارد.

در فصل سوم به بررسی وضعیت علم طب و نهادهای پزشکی در اندلس پرداخته شده که ابتدا به پیشینه‌ی دانش پزشکی و خاستگاه آن در جهان اشاره شده و بعد به آشنایی مسلمانان با این دانش که سده‌های آن قرآن و احادیث پیامبر (ص) و برخی از تجربیات عصر جاهلی و سایر ملت‌ها بوده پرداخته شده است. همچنین از صناعت پزشکی و نهادهای پزشکی و پیشینه تخصصی دانش پزشکی در اندلس در دوره‌های مختلف بحث شده است.

در فصل چهارم پزشکان اندلس با تأکید بر سده‌های چهارم و پنجم و ششم هجری قمری از جمله برجسته‌ترین ایشان همچون زهراوی و ابن سينا و نقطه نظرات و دیدگاه‌ها و همچنین ابتکارات نظری و عملی او خصوصاً در دانش جراحی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در ادامه دانش پزشکی و علوم وابسته به آن در دوره ملوک الطوائف تا پایان موحدین و همچنین دست آوردهای پزشکی این دوران توسط خاندان زهر و معرفی بعضی از کتاب‌ها همچون کلیات ابن رشد در طب مورد توجه قرار گرفته‌اند.

در پایان این فصل به امتیازات دانش پزشکی اندلس، انتقال آن به خارج از اندلس پرداخته و سرانجام در انتهای کتاب نتیجه‌گیری کلی صورت گرفته است.

امید که این رساله که حاصل تلاش اینجانب و راهنمایی‌های عالمانه استادان بزرگوارم بوده، سرآغازی برای بررسی همه‌جانبه‌ی دانش پزشکی و زوایای آن از سوی متخصصان و دانش‌پژوهان باشد.

www.ketab.ir